

Justyna Tomczyk

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0002-1194-0677

Kobiety w społeczeństwie obywatelskim: miejsce, rola, status. Prolegomena i postscripta

If you want to know how civilized a culture is, look at how they treat its women.

Bacha Khan

Niniejsze Wydanie „Studiów Sociologica”, zatytułowane *Kobiety w społeczeństwie obywatelskim: miejsce, rola, status*, można postrzegać jako kontynuację lub uzupełnienie dotychczasowych przedsięwzięć wydawniczych związanych z przedstawieniem sytuacji kobiet w społeczeństwie (po)nowoczesnym. Dyskusowanie tej problematyki wynika z przekonania, iż płeć jest podstawową zmienną strukturyzującą stosunki społeczne, w związku z czym każda sfera społeczna pozostaje upłciowiona, determinowana przez przynależność płciową. Kobiety i mężczyźni nie tworzą homogenicznych grup czy kategorii, zatem stanowią autonomiczne podmioty refleksji poznawczej. Mimo iż współczesna myśl socjologiczna uwzględnia oraz akcentuje perspektywę płci, to nadal brakuje analiz, w których łączy się statusy, pozycje, role płciowe z procesem budowy społeczeństwa obywatelskiego. Brak takich badań oraz ograniczone zaplecze teoretyczne zawęża stosowane podejścia badawcze – najczęściej do orientacji funkcjonalnej, czyli takiej, która zakłada istnienie ustalonych wzorów działania poszczególnych aktorów społecznych w ramach zwartego systemu. W rozważaniach na temat społeczeństwa obywatelskiego badacze często pomijają rolę płci, apriorycznie przyjmując, iż podmioty działające w sferze publicznej są „neutralne płciowo”, „nieuwikłane w płeć”.

Kobiety w społeczeństwie obywatelskim: miejsce, rola, status to zbiór tekstów poświęconych problematyce budowania oraz współtworzenia społeczeństwa obywatelskiego przez wyraźnie wyodrębnioną grupę aktorów społecznych – kobiety. Obecność i uczestnictwo kobiet w sektorze obywatelskim powinny być traktowane ze szczególną uwagą, ponieważ miejsce kobiet w społeczeństwie staje się punktem wyjścia do rozważań na temat samorządności, pomocniczości, polityki wspólnotowej, demokratyzacji, emancypacji, równości i sprawiedliwości społecznej. Tym samym rozpoznanie oraz analiza problemu są konieczne, by móc wskazać mechanizmy lub instrumenty aktywizacji obywatelskiej wzmacniające nowoczesne *civil*

society. Społeczeństwo obywatelskie to sieć dobrowolnych ruchów, stowarzyszeń bądź ugrupowań, które mają zdolność do współpracy, samoorganizacji, samopomocy, troski, wolicjonalnego działania na rzecz dobra wspólnego. Jest to formacja niezależna wobec państwa, tworzona przez jednostki podzielające podobny system norm i wartości, których podstawą działania są solidarność, zaufanie, kooperacja, dialog i konsensus. To ogół działań i instytucji, które wypełniają sferę pośrednią pomiędzy biznesem a państwem, mających pozainstytucjonalny charakter, zróżnicowany obszar działania, stosunkowo wysoki poziom zaangażowania i motywacji. Społeczeństwo obywatelskie powstaje w wyniku jednoczenia się grup lub środowisk społecznych w celu artykulacji i realizacji interesów, wywierania nacisku na władzę, identyfikowania problemów pewnych odłamów społeczeństwa (zwłaszcza tych marginalizowanych, pozbawianych głosu albo możliwości sprzeciwu). Działania te, z jednej strony, opierają się na sformalizowanych przepisach, prawach, regułach; z drugiej – są determinowane przez wzory kulturowe, środowiskowo utrwalone nawyki, habitus, symbole, zwyczaje i inne nieformalne elementy znaczące. Po trzecie wreszcie, są konsekwencją wielu zmiennych społeczno-demograficznych, spośród których szczególnie istotna jest płeć.

W prezentowanym tomie proponowaną kategorią analityczną są kobiety – grupa stosunkowo mocno zróżnicowana pod względem cech statystycznych, która ma odrębne potrzeby, problemy i interesy. Pomimo równości płci w wymiarze *de jure*, to *de facto* w większości społeczeństw kobiety są defaworyzowane lub marginalizowane – zajmują niższe od mężczyzn pozycje w strategicznych obszarach sfery publicznej, są słabo widoczne na stanowiskach przywódczych czy decydenckich, grają „role ekspresywne”, zaś mężczyźni „instrumentalne”. Na nieproporcjonalnie niską obecność kobiet w sferze publicznej wpływają: bariery instytucjonalne i pozainstytucjonalne, stereotypy i uprzedzenia, brak odpowiedniego klimatu społecznego czy nikłe zaplecze polityczno-ekonomiczne do promowania kobiecych działań obywatelskich. Zjawisko ograniczonej aktywności obywatelskiej kobiet w sferze publicznej ma zasięg ponadregionalny i ponadnarodowy, a jednocześnie jest warunkowane przez przynależność do konkretnej kultury oraz struktury społecznej. W związku z tym refleksja na temat kobiet w społeczeństwie obywatelskim wydaje się uzasadniona i potrzebna. W przedkładanych „Studiach Sociologica” analizie i interpretacji zostały poddane następujące zagadnienia tematyczne:

1) miejsce kobiet w sektorze obywatelskim (organizacjach non-profit, związkach zawodowych, komitetach obywatelskich, ruchach społecznych);

2) społeczne pozycje i statusy kobiet w sferze publicznej (liderowanie, rządzenie, przywództwo, animatorstwo);

3) aktywność i partycypacja obywatelska kobiet;

4) role obywatelskie kobiet w gospodarce wolnorynkowej;

5) polityka równości płci, zarządzanie różnorodnością;

6) problemy społeczne kobiet w społeczeństwie obywatelskim.

Miejsce, rola oraz status kobiet w społeczeństwie obywatelskim powinny być zagadnieniem szeroko dyskutowanym, ponieważ kobiecy potencjał jest niezbędny i konieczny do tego, aby społeczeństwo obywatelskie – najbardziej pożądana forma organizacji społecznej – mogło powstać i prawidłowo funkcjonować. Kobiety, jako autonomiczny podmiot zbiorowy, mogą i powinny kształtować przestrzeń sfery obywatelskiej będącej polem artykulacji kobiecych opinii, potrzeb, obaw, problemów, aspiracji, norm, idei, wartości czy interesów. Problematyka rozwijana w tymie przyjmuje różne perspektywy naukowe – przede wszystkim socjologiczną, lecz także prawniczą oraz politologiczną. Poszerzenie pola widzenia o nowe konteksty analityczne i dyskursywną interpretację powoduje, iż problem jest ujmowany wieloaspektowo i kontekstualnie (z uwzględnieniem odrębnych podejść teoretycznych i metodologii). Autorzy i Autorki zebranych artykułów reprezentują trzy kontynenty: Europę, Amerykę Północną oraz Afrykę, a więc mamy do czynienia z pluralizmem opinii, heterogenicznym opisem i wielowymiarową diagnozą. Jednocześnie wyjście poza wyłącznie polski kontekst stanowi cenny kontrapunkt dla ewentualnych analiz porównawczych w ramach tej tematyki. Czternaście tekstów, osadzonych w dyskursie interdyscyplinarnym, przynosi bogaty i wartościowy ogłęd, który jest istotny nie tylko z powodów poznawczych, lecz także praktycznych – zebrane wnioski i poczynione generalizacje mogą stać się narzędziem aktywizacji obywatelskiej kobiet lub wspomóc proces eliminowania barier, które stoją na drodze ich emancypacji.

Tom otwiera artykuł Galii Chimiak pod symptomatycznym tytułem *Kobiety dla społeczeństwa obywatelskiego lub społeczeństwo obywatelskie dla kobiet? Polska historia*. W tym konstytutywnym tekście Autorka stawia zasadnicze pytanie o zdolność i możliwość oddziaływania kobiet na proces tworzenia zrębów społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Jednocześnie jest to pytanie o ofertę, jaką polskie społeczeństwo złożyło kobietom – czy sfera obywatelska okazała się inkluzywna i otwarta na kobiece potrzeby i problemy. Wyeksponowanie tych interferencji wydaje się ważne, przede wszystkim dlatego, iż obecność i miejsce kobiet w społeczeństwie obywatelskim jest konsekwencją nie tylko przypisywanych im ról albo nadanych statusów, lecz także zaangażowania władz i instytucji w reprezentowanie interesów kobiet i realizowanie ich praw. Galia Chimiak, dokonując przeglądu etapów emancypacji obywatelskiej Polek, zwraca uwagę na dwutorowy proces powstawania kobiecego obywatelstwa: z jednej strony jest ono kształtowane przez wzory kultury rodzimej; natomiast z drugiej – jest efektem działania i wpływu zewnętrznych (zagranicznych) aktorów społecznych. Autorka podkreśla, iż aktualnie społeczeństwo obywatelskie jest zdolne do reprezentacji kobiet oraz do sprawowania nadzoru nad władzą, procesem rządzenia i stanowienia prawa, niemniej zinstytucjonalizowany sektor obywatelski nadal podtrzymuje następujące bariery strukturalne: brak zaplecza oraz wsparcia finansowego i moralnego, konflikty w obrębie organizacji prokobiecych, ograniczenie działań do problemów wewnątrzrodzinnych. Wszystko to powoduje, iż prawa kobiet są nadal kwestionowane lub nierespektowane, wypychane poza główny nurt debaty publicznej.

Beata Kowalska i Radosław Nawojski w artykule *Matka – Obywatelka. O rekonceptualizacji obywatelstwa w kontekście Czarnych Protestów* przedstawiają ideę i instytucję obywatelstwa w świetle teorii feministycznych – jako kategorię upłciowioną. Asumpt do rozważań stanowią ogólnopolskie marsze i demonstracje (określane metaforycznie „Czarnym Protestem”) będące wyrazem sprzeciwu wobec prób zaostrzenia przepisów aborcyjnych. Przedmiotem politycznego sporu stały się doświadczenia i problemy kobiet (prawa reprodukcyjne, macierzyństwo, seksualność, intymność, ciało), których dotychczas nie dyskutowano publicznie, stereotypowo zakładając, iż są to sprawy przynależne do sfery prywatnej. Autorzy skrupulatnie analizują, w jaki sposób ten masowy zryw, poprzedzony powszechną mobilizacją przedstawicieli i przedstawicielek wielu różnych środowisk, wpłynął na pojmowanie oraz praktykowanie obywatelstwa przez kobiety. Upolitycznienie kobiecego obywatelstwa – równoznaczne z jego ponownym przemyśleniem i rekonceptualizacją – egalitaryzuje sferę publiczną, otwierając ją na potrzeby i interesy kobiet.

Artykuł autorstwa Katarzyny Dojwy-Turczyńskiej „Przeciwnicy” kobiet na sztandarach... Analiza jakościowa treści transparentów „Czarnego Piątku” jest kontynuacją powyżej awizowanej tematyki. Tłem dla rozważań stały się wydarzenia „Czarnego Piątku” rozgrywające się wiosną 2016 roku – wówczas, w związku z procedowaniem projektu zaostrzającego przepisy aborcyjne, dochodzi do masowych demonstracji opozycyjnych wobec siebie środowisk opowiadających się „za” lub „przeciw” możliwości przerywania ciąży. Autorka bacznie przygląda się przebiegowi tego wydarzenia, koncentrując uwagę na transparentach wykorzystywanych podczas manifestacji przez zwolenników i przeciwników aborcji. Ich treść oraz sugestywny przekaz wywodzą się ze skrajnie różnych systemów aksjologicznych: akcentujących prawo do życia bądź też prawa osobiste, ze szczególnym uwzględnieniem wolności wyboru. Na tej podstawie możliwe staje się rozpoznanie i zdekodowanie aktorów społecznych będących „przeciwnikami” kobiet, którzy najczęściej są związani z Kościołem katolickim lub skrajną prawicą. Poddając analizie jakościowej propagandową treść transparentów, Katarzyna Dojwa-Turczyńska argumentuje, iż uczestnicy i uczestniczki manifestacji podzielają przekonanie, że działania Kościoła i polityków opcji rządzącej są przejawem nieposzanowania konstytucyjnie gwarantowanych praw i wolności oraz dowodem na stereotypowe i archaiczne postrzeganie roli kobiet.

Kazimierz Dziubka w artykule *Ucieleśnione źródła sensów podmiotowości obywatelskiej kobiet* ujmuje podmiotowość obywatelską kobiet w perspektywie teorii enaktywnej oraz teorii ucieleśnionego poznania. Punktem odniesienia dla podejmowanych analiz jest podtrzymywany w naukach politologicznych oraz w praktyce politycznej paradygmat ludzkiej natury. Autor, osadzając wywód w kontekście korporalności, objaśnia deterministyczne i nomologiczne koncepty, które mogą znaleźć zastosowanie w „supremacji męskich cech modelu obywatelskiego związku wolnych i równych”. Przyglądanie się fenomenowi ciała odbywa się na dwóch poziomach ontycznych podmiotowości – schematu oraz obrazu ciała. Ta dualna optyka pozwala

przedstawić „modalne sensory podmiotowości i tożsamości oraz subiektywne oceny sprawczości podmiotu w relacjach z otoczeniem społecznym”. Myślą przewodnią tekstu staje się założenie, iż w przypadku kobiet warunkiem podmiotowej kompetencji rozpoznania samej siebie jako obywatelki jest postrzeganie siebie w kategoriach odrębnego żywego organizmu.

Kolejny artykuł autorstwa Elżbiety Górnikowskiej-Zwolak pt. *Wezwanie do obywatelstwa – głos Heleny Radlińskiej do kobiet wiejskich, przywołany w podwójną setną rocznicę państwowości i obywatelskości* bazuje na biografii Heleny Radlińskiej – warszawianki, która wniosła znaczący wkład w budowę Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. Radlińską uznaje się nie tylko za pionierkę pedagogiki specjalnej, publicystkę oświatową, działaczkę niepodległościową, lecz także za feministkę traktującą sprawy i problemy kobiet z należytą uwagą. Na łamach prasy, jako jedna z pierwszych, podnosiła tematy związane m.in. z wychowaniem, dbaniem o zdrowie i higienę, prowadzeniem gospodarstwa domowego, zaangażowaniem w ruch spółdzielczy, aktywnością obywatelską. Głosiła konieczność przyznania kobietom należnego im głosu w sferze publicznej, uznania podmiotowości, postrzegania jako pełnoprawnych obywaterek zdolnych wpływać i kształtować rzeczywistość społeczno-polityczną.

Artykuł Anny Kotlarskiej-Michalskiej zatytułowany *Kobiety polskie w przestrzeni pozadomowej* ma charakter przeglądowy i dotyczy wybranych aspektów aktywności kobiet w sferze publicznej. Autorka – analizując literaturę przedmiotu oraz raporty socjologiczne na temat macierzyństwa, rynku pracy, wybieranego i wykonywanego zawodu – zauważa, iż pozadomowa aktywność kobiet sukcesywnie wzrasta i jest zorientowana na ich emancypację oraz wyrównanie szans obu płci. Niemniej, Autorka zaznacza, iż mimo coraz silniejszej pozycji kobiet, sfera publiczna nadal jest tworzona, kontrolowana i dominowana przez mężczyzn. Zjawisko marginalizacji płciowej ma podłoże społeczno-kulturowe, polityczne, religijne, ekonomiczne, ale za główny czynnik limitujący obecność i potencjał kobiet w przestrzeni pozadomowej Anna Kotlarska-Michalska uznaje nieadekwatny wobec potrzeb, aspiracji i oczekiwań system wsparcia instytucjonalnego w ramach usług opiekuńczych.

Następny tekst autorstwa Krzysztofa Piróga pt. *Uczestnictwo działaczek społecznych w wybranych wieczornych telewizyjnych programach publicystycznych* przedstawia wyniki analizy porównawczej partycypacji aktywistek społecznych w dość specyficznym środowisku, jakim są mass media. Autor koncentruje się na programach publicystycznych emitowanych wieczorową porą, dokonując podziału na dwa przedziały czasowe (1 IX 2014 – 30 VI 2015 oraz 1 IX 2017 – 30 VI 2018) oraz konkurencyjne rodzaje stacji – telewizja publiczna i prywatna. Problemy, wokół których oscylują badania własne, dotyczą następujących kwestii: poziom uczestnictwa obu płci ze względu na pełnione role społeczne; wpływ typu telewizji (komercyjna *versus* niekomercyjna) na eksponowanie lub rangowanie pozycji aktywistek społecznych; dynamika zmian społecznych we wskazanych okresach i jej ewentualny wpływ na poziom uczestnictwa. Zebrany materiał empiryczny pozwolił

Autorowi zilustrować zakres podziałów płciowych, obszary sfery publicznej zdeterminowane patriarchalnie, siłę oddziaływania założeń ideologicznych (realizowania misji) w promowaniu polityki równościowej.

Praca zbiorowa autorstwa Marty Warat, Ewy Krzaklewskiej, Krystyny Slany pt. *Jakość życia starszych kobiet z perspektywy równości płci* dotyczy kluczowej dla istnienia społeczeństwa obywatelskiego idei równości międzypłciowej. Owa równość – w ujęciu Auterek – oznacza „równe prawa, równe szanse i równe traktowanie kobiet i mężczyzn we wszystkich sferach życia, włączając w to równy dostęp do zasobów ekonomicznych, edukacji, pracy, usług zdrowotnych, relacji społecznych, niezależności i podejmowaniu decyzji, niezależnie od wieku”. Podejmowane rozważania koncentrują się na populacji kobiet, które przekroczyły 60. rok życia i dotyczą wybranych wymiarów oceny jakości życia (posiłkując się skalą *Gender Equality Study Quality of Life Scale*, można wskazać następujące: somatyczny, psychologiczny, społeczny, finansowy, infrastrukturalny, satysfakcji). W opisie Autorki uwzględniają m.in. relacje wewnątrzrodzinne w fazie starości, zwracają także szczególną uwagę na sytuację ekonomiczną starszych kobiet, która jest następstwem wcześniej zdobytego doświadczenia na rynku pracy. Analiza jest pokłosiem reprezentatywnych badań sondażowych prowadzonych w ramach projektu „Równość płci a jakość życia. Rola równości płci w rozwoju w Europie na przykładzie Polski i Norwegii” (GEQ).

Z powyżej przedstawianą tematyką jakości życia kobiet koresponduje interesujący artykuł *The Misconception of Albinism (Causes and Curses): Implication on Women with Albinism Invisibility in Public Health Care Centres in Nigeria*. Adediran Daniel Ikuomola opisuje skomplikowaną sytuację społeczną nigeryjskich kobiet, które są dotknięte albinizmem. Mimo iż albinizm jest efektem anomalii genetycznych, to społeczność nigeryjska często kieruje się przesądami lub mitami na temat jego przyczyn i skutków, a w konsekwencji stygmatyzuje zbiorowość albinoską. Mechanizm naznaczania i wykluczenia powoduje, że albinoski są prześladowane, okaleczane, zabijane. Autor wyodrębnia wiele fałszywych opinii oraz błędnych i krzywdzących narracji kulturowych, które skutkują marginalizacją tych kobiet oraz powodują ich niewidoczność w publicznych ośrodkach opieki zdrowotnej. Adediran Daniel Ikuomola wskazuje zarówno na ograniczony dostęp do nowoczesnych usług medycznych, jak i na wiele destrukcyjnych oddziaływań środowiskowych wynikających z utrwalonych wyobrażeń zbiorowych oraz niczym nieuzasadnionej potrzeby kultywowania archaicznych tradycji. Na podstawie przeprowadzonych indywidualnych wywiadów pogłębionych i dyskusji w grupach fokusowych prowadzonych wśród lekarzy, a przede wszystkim wśród osób dotkniętych albinizmem, Autor unaocznia istotny wpływ obyczajowości i związanych z nią stereotypów na postrzeganie i ocenę albinoszek – jako istot „zwiastujących zło i śmierć”. Zmiana zastanej rzeczywistości (poprzez włączenie tych kobiet do sfery publicznej, oddanie im należytego szacunku i troski, wdrożenie medycznych programów pomocowych) wymaga właściwego i skutecznego zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego w proces negocjowania irracjonalnych przekonań oraz przekształcania negatywnych emocji.

Następny artykuł autorstwa Wojciecha Dadaka – *Kobieta jako podmiot unormowań dotyczących pozycji uczestników postępowania karnego w świetle prawa karnego materialnego i procesowego oraz prawa karnego wykonawczego* – ma charakter prawniczy i porusza szczególnie istotną kwestię statusu płci w prawie. Autor, wskazując na wyrażoną w art. 31 ust. 1 Konstytucji RP zasadę równości, podkreśla, że wszyscy, bez względu na płeć, mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Regulacje w zakresie postępowania przygotowawczego i sądowego zasadniczo nie przewidują dodatkowych (innych) rozwiązań związanych ze specjalnym statusem płci męskiej lub żeńskiej. W związku z tym prawa kobiet są chronione w takim samym stopniu, jak prawa mężczyzn, co jest konsekwencją obowiązywania odpowiednich przepisów, które chronią prawa wszystkich podmiotów uczestniczących w postępowaniu karnym w roli określonej przepisami prawa. Niemniej, jak podkreśla Autor, w sytuacji, kiedy role procesowe są zależne od ról społecznych lub biologicznych albo też bezpośrednio z nich wynikają, pomijanie tych zależności może ustanawiać kobietę w gorszej pozycji wobec mężczyzny, co narusza konstytucyjną zasadę równości. Płeć może więc stanowić cechę relewantną, która różnicuje uprawnienia podmiotów, istnieją bowiem przypadki, kiedy normy prawa karnego uzależniają od płci zakres praw i obowiązków adresatów tych norm. Należy podkreślić, iż takie rozwiązania ustawodawca przewidział jedynie w odniesieniu do kobiet – gdy w danej roli procesowej występują przede wszystkim lub tylko kobiety.

Kontynuacją prawniczego podejścia do podejmowanej problematyki jest praca pogładowa Tomasza Cyroła pt. *Prawa kobiet w świetle wybranych norm prawnych i orzecznictwa sądowego*. Artykuł prezentuje przykładowe normy prawne obowiązujące w Polsce oraz orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i sądów powszechnych, w których uwzględniono i wyeksponowano różnice międzypłciowe. Na tej podstawie wykazuje, iż różne traktowanie kobiet i mężczyzn nie oznacza niesprawiedliwego traktowania, lecz potwierdza wartości, które stoją u podstaw formowania norm społecznych i prawnych. Tomasz Cyrol podkreśla, że równość wobec prawa nie zawsze oznacza identyczne traktowanie obu płci, bowiem różnice biologiczne i społeczno-kulturowe powodują wyraźny podział uprawnień – m.in. w celu zapewnienia szczególnej opieki oraz ochrony zdrowia dla kobiety w ciąży lub też wynikają z roli i statusu matki (zarówno przed, jak i po urodzeniu dziecka).

Wanda Krauze w artykule *Sharing a Voice in the Discussion on Women in Civil Society and the Workplace: Towards Women's Thriving and Impact* zabiera ważny głos w dyskusji nad sytuacją kobiet w społeczeństwie obywatelskim oraz na rynku pracy. Autorka zwraca uwagę, iż status kobiet w wielu organizacjach społecznych sukcesywnie rośnie, niemniej tempo awansu (ruchliwość wertykalna w górę) przebiega znacznie wolniej niż wśród mężczyzn. Odwołując się do raportów z badań, daje się zauważyć, iż udział kobiet w sile roboczej nie jest równy udziałowi mężczyzn, zwłaszcza w zakresie przywództwa i liderowania. Mimo licznych zmian instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych, bariery awansu nadal są widocznie

i odporne na zmianę, jednak – jak sugeruje Autorka – nadużyciem byłoby twierdzić, że kobiety nie mają równego głosu w sferze publicznej. Wanda Krauze wyodrębnia czynniki, które akcelerują i hamują osiągnięcie przez kobiety strategicznych pozycji ekonomicznych i społeczno-politycznych. W swoich rozważaniach bierze pod uwagę nie tylko miejsce pracy, lecz także sferę ekonomiczną oraz społeczeństwo obywatelskie, inicjując tym samym szeroko zakrojoną debatę na temat aktualnego statusu społecznego kobiet i perspektywicznych możliwości jego podniesienia.

Tematem politologicznej pracy Małgorzaty Kmak i Łukasza Zweiffła jest emancypacja kobiet w Holandii połączona z procesem zwiększonej partycypacji w budowaniu sektora obywatelskiego. Przypadek Holandii wydaje się szczególnie interesujący, zwłaszcza jeśli stanowi pryzmat porównawczy dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Jest tak przede wszystkim dlatego, że Królestwo Niderlandów do końca lat 60. XX w. uchodziło za kraj konserwatywny i patriarchalny. Dopiero w następstwie postępującej modernizacji i dynamicznych zmian społeczno-kulturowych (pojawienie się klasy średniej, bogacenie ludności, przekształcenie systemu normatywnego – równoznaczne z porzuceniem wartości materialistycznych na rzecz postmaterialistycznych) zaczęto kwestionować tradycyjny obraz obu płci. Autorzy – opisując walkę Holenderek o prawa społeczne, polityczne i ekonomiczne toczoną od końca drugiej połowy XIX wieku do współczesności – pokazują, w jakim stopniu trzy fale feminizmu wpłynęły na powstanie i rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Holandii. Wywód prowadzi do generalnej refleksji, iż polityka instytucji państwowych, współpraca międzynarodowa, działalność organizacji pozarządowych, jakość pomocy społecznej i świadczeń socjalnych, rozwój nauki i techniki, wprost proporcjonalnie przekładają się na stan społeczeństwa obywatelskiego oraz decydują, jakie miejsce zajmują w nim kobiety.

Tom wieńczy artykuł Mateusza Szasta zatytułowany *Partycypacja kobiet w trzecim sektorze w Polsce*. Stanowi on w pewnym sensie kłamrę spinającą całość, ponieważ tematycznie koresponduje z tekstem otwierającym tom. Autor, wychodząc od wstępnej definicji trzeciego sektora, stawia pytanie o rolę i rangę kobiet działających w ramach polskich organizacji pozarządowych. W odniesieniu do statystyk wskazujących odsetek zaangażowanych i aktywnych obywaterek, Mateusz Szast próbuje określić stopień i zakres feminizacji NGO-sów oraz wskazuje główne obszary, branże oraz profil kobiecej działalności. Dzięki temu uzyskuje ilościowo-jakościowy ogląd wolicjonalnego oraz nieodpłatnego uczestnictwa kobiet w polskim sektorze obywatelskim.

Zebrane teksty w bezpośredni i szeroki sposób nawiązują do problematyki sygnalizowanej w tytule tomu – *Kobiety w społeczeństwie obywatelskim: miejsce, rola, status*. Z całą pewnością wnoszą oryginalną refleksję na temat obecności kobiet w sferze publicznej, rzucają nowe światło na ich miejsce w nowoczesnym *civil society*, ukazują obszary kobiecej aktywności i zaangażowania, a także diagnozują aktualne problemy, z jakimi borykają się współczesne kobiety. Podejmowanie tej problematyki jest konieczne, aby miał szansę powieść się projekt stworzenia

społeczeństwa równościowego, otwartego, demokratycznego, pluralistycznego, szanującego prawa wszystkich obywateli i obywaterek niezależnie od płci, wieku, pochodzenia, rasy, wyznania, stopnia (nie)pełnosprawności, orientacji seksualnej, statusu majątkowego etc. W związku z tym pragnę serdecznie podziękować Autorom i Autorkom za trud włożony w wymagający proces tworzenia artykułów, za chęć włączenia swoich badań i rozważań do nurtu rozwijanego w czasopiśmie – dzięki czemu stało się ono ważną, pożyteczną i interesującą lekturą. Osobne podziękowanie kieruję do Szanownych Recenzentów i Recenzentek, którzy podjęli się zadania wnikliwej i merytorycznej analizy poszczególnych tekstów.

Justyna Tomczyk

Women in civil society: place, role, status. Prolegomena and postscript

This issue of "Studia Sociologica", entitled *Women in civil society: place, role, status*, can be seen as a continuation or supplement to previous publishing projects related to presenting the situation of women in a (modern) society. Discussing this issue stems from the belief that gender is the basic variable structuring social relations, and therefore each social sphere remains gendered, determined by sexual affiliation. Women and men do not form homogeneous groups or categories, thus they are autonomous subjects of cognitive reflection. Although contemporary sociological thought takes into account and emphasizes the gender perspective, there are still no analyzes in which the statuses, positions, gender roles are combined with the process of building a civil society. Lack of such research and limited theoretical background narrows the applied research approaches – most often to functional orientation, i.e. the one that assumes the existence of established models of operation of individual social actors within a compact system. In the reflections on a civil society, researchers often ignore the role of gender, a priori assuming that entities operating in the public sphere are "gender-neutral".

Women in civil society: place, role, status is a collection of texts devoted to the problem of building and co-creating a civil society by a clearly defined group of social actors – women. The presence and participation of women in the civic sector should be treated with particular emphasis, as the place of women in society becomes the starting point for reflections on self-governance, subsidiarity, community policy, democratization, emancipation, equality and social justice. Thus, the recognition and analysis of the problem are necessary to be able to indicate the mechanisms or instruments of civic activation strengthening the modern civil society. Civil society is a network of voluntary movements, associations or groupings that have the ability for cooperation, self-organization, self-help, care, and volitional action for the common good. It is a formation independent of the state, created by individuals sharing a similar system of norms and values, which are based on solidarity, trust, cooperation, dialogue, and consensus. These are the activities and institutions that fill the intermediate sphere between business and the state, having

a non-institutional character, differentiated area of activity, a relatively high level of commitment and motivation. Civil society arises as a result of the unification of groups or social environments in order to articulate and implement interests, exert pressure on the authorities, identify problems of certain factions of a society (especially those marginalized, deprived of the voice or the possibility of opposition). These activities, on the one hand, are based on formalized regulations, laws and rules; on the other – they are determined by cultural patterns, environmentally established habits habitus, symbols, customs and other informal elements. Thirdly, they are a consequence of many socio-demographic variables, of which gender plays a special role.

In the presented volume, the proposed analytical category is women – a group that is relatively diverse in terms of socio-demographic characteristics, which has separate needs, problems and interests. Despite gender equality in the de jure dimension, de facto in most societies women are disadvantaged or marginalized – they take positions in strategic areas of the public sphere lower than men, are poorly visible in leadership or decision-making positions, play ‘expressive roles’ contrary to men being ‘instrumental’. The disproportionately low presence of women in the public sphere is influenced by: institutional and non-institutional barriers, stereotypes and prejudices, lack of an appropriate social climate, limited political and economic base to promote women’s civic activities. The phenomenon of limited civic activity of women in the public sphere has supra-regional and supranational scope, and at the same time is conditioned by belonging to a specific culture and social structure. Consequently, the reflection on women in a civil society seems justified and necessary. The following thematic issues were analyzed and interpreted in the submitted ‘Sociologica Studies’:

- 1) the place of women in the civic sector (non-profit organizations, trade unions, citizens’ committees, social movements);
- 2) social positions and status of women in the public sphere (leading, governance, leadership, animating);
- 3) activity and civic participation of women;
- 4) civic roles of women in free market economy;
- 5) gender equality policy, diversity management;
- 6) social problems of women in civil society.

The place, role and status of women in a civil society should be a widely discussed issue, because the female potential is necessary and required for civil society - the most desirable form of social organization – to be created and function properly. Women, as an autonomous collective entity, can and should shape the space of the civic sphere which is the field of articulation of women’s opinions, needs, fears, problems, aspirations, norms, ideas, values and interests. Issues discussed in the volume adopt different scientific perspectives – above all sociological, but also legal and political science. Expanding the field of view with new analytical contexts and discursive interpretation causes that the problem to be presented in a multi-aspect and contextual way (taking into account separate theoretical approaches and methodologies). The authors of the collected articles represent three continents: Europe, North America and Africa, so we deal with pluralism of opinion, heterogeneous

description and multidimensional diagnosis. At the same time, going beyond the Polish context is a valuable counterpoint to possible comparative analyzes within this subject. Fourteen texts embedded in interdisciplinary discourse bring a rich and valuable view, which is important not only for cognitive but also practical reasons – the collected conclusions and generalizations can become a tool for civic activation of women or help to eliminate barriers that stand in the way of their emancipation .

Tom opens the article by Galia Chimiak under the symptomatic title *Women for civil society or civil society for women? Polish history*. In this constitutive text, the author poses a fundamental question about the ability and possibility of women's influence on the process of creating the foundations of civil society in Poland. At the same time, this is a question about the offer that Polish society made to women – whether the civic sphere was inclusive and open to women's needs and problems. Exposing these interferences seems to be important, primarily because the presence and place of women in civil society is a consequence not only of the roles or status assigned to them, but also the involvement of authorities and institutions in representing women's interests and realizing their rights. Galia Chimiak, reviewing the stages of Polish citizens' emancipation, draws attention to the dual-track process of creating female citizenship: on the one hand, it is shaped by patterns of native culture; on the other hand – it is the effect of the action and influence of external (foreign) social actors. The author emphasizes that currently civil society is able to represent women and to exercise oversight over power, the process of governing and lawmaking, but the institutionalized civil sector still maintains the following structural barriers: lack of back-up and financial and moral support, conflicts within the organization of procreation, limiting activities to intra-family problems. All this means that women's rights are still being questioned or undeserved, pushed out of the mainstream public debate.

Beata Kowalska and Radosław Nawojski in the article *Mother – Citizen. For the re-conceptualization of citizenship in the context of Black Protests*, present the idea and institution of citizenship in the light of feminist theories – as a category of sexuality. The objections to the deliberations are nationwide marches and demonstrations (metaphorically referred to as the “Black Protest”) expressing opposition to attempts to tighten the abortion laws. The subject of the political dispute has become the experiences and problems of women (reproductive rights, motherhood, sexuality, intimacy, body), which until now have not been publicly discussed, stereotypically assuming that these are matters belonging to the private sphere. The authors scrupulously analyze how this massive uprising, preceded by the widespread mobilization of representatives of many different environments, influenced the understanding and practice of citizenship by women. Politicizing female citizenship – tantamount to its rethinking and reconceptualization – egalitarianizes the public sphere, opening it to the needs and interests of women.

An article by Katarzyna Dojwa-Turczyńska “*Opponents” of women on banners... The qualitative analysis of the content of the “Black Friday” banners* is a continuation of the above-mentioned subject matter. The “Black Friday” events taking place in the spring of 2016 have become the background for deliberations – then, due to the procedure of the project to restrict abortion laws, there were mass demonstrations

of opposing environments that were in favor or against abortion. The author closely follows the course of this event, focusing on the banners used during the demonstrations by supporters and opponents of abortion. Their content and suggestive message are derived from extremely different axiological systems: the right to life and personal rights, with special regard to freedom of choice. On this basis, it becomes possible to recognize and decode social actors who are “opponents” of women who are most often associated with the Catholic Church or the extreme right. Subjecting the qualitative analysis to the propaganda content of the banners, Katarzyna Dojwa-Turczyńska argues that the participants of the demonstrations share the conviction that the actions of the Church and politicians of the ruling option are a manifestation of disrespect for constitutionally guaranteed rights and freedoms and evidence of stereotypical and archaic perception of the role of women.

In the article *Embodied sources of meanings of civic subjectivity* Kazimierz Dziubka captures the civic subjectivity of women in the perspective of enactive theory and the theory of embodied cognition. The reference point for the undertaken analyses is the paradigm of human nature maintained in political science and in political practice. By embedding the argument in the context of corporality, the author explains deterministic and nomological concepts that can be used in the “supremacy of male features of the civic model of a free and equal relationship”. The observation of the phenomenon of the body takes place on two ontical levels of subjectivity – the scheme and body image. This dual optics allow us to present “modal senses of subjectivity and identity as well as subjective evaluations of subject’s agency in relations with the social environment”. The guiding principle of the text is the assumption that in the case of women the subjective condition of recognizing oneself as a citizen is to perceive oneself in terms of a separate living organism.

Another article by Elżbieta Górnikowska-Zwolak entitled *The call to citizenship – the voice of Helena Radlinska to rural women, recalled on the double hundredth anniversary of statehood and citizenship*, is based on the biography of Helena Radlinska – a Warsaw woman who made a significant contribution to the construction of the Second Republic of Poland. Radlińska is considered not only as a pioneer of special education, an educational journalist, an independence activist, but also as a feminist treating women’s issues and problems with due attention. In the press, as one of the first, she raised topics related to among others upbringing, taking care of health and hygiene, running a household, engaging in a cooperative movement, and civic activity. She proclaimed the necessity of granting women the rightful voice in the public sphere, recognizing subjectivity, perceiving as full citizens capable of influencing and shaping the socio-political reality.

An article by Anna Kotlarska-Michalska entitled *Polish women in the outdoor space* is a review and concerns selected aspects of women’s activity in the public sphere. The author – analyzing the literature of the subject and sociological reports on the topic of motherhood, the labor market, the chosen and practiced profession – notes that the outdoor activity of women is gradually increasing and is oriented to their emancipation and equal opportunities of both sexes. Nevertheless, the author points out that despite the increasingly stronger position of women, the public sphere is still being created, controlled and dominated by men. The phenomenon of

gender marginalization has a socio-cultural, political, religious and economic basis; but for the main factor limiting the presence and potential of women in the outdoor world, Anna Kotlarska-Michalska recognizes the institutional support system as part of care services inadequate to the needs, aspirations and expectations.

The next text by Krzysztof Piróg titled *The participation of social activists in selected evening TV news programs* presents the results of a comparative analysis of the participation of social activists in a rather specific environment, which is mass media. The author focuses on journalistic programs broadcast in the evening time, dividing into two time periods (1 September 2014 – 30 June 2015 and 1 September 2017 – 30 June 2018) and competitive types of stations – public and private television. The problems around which the own research oscillate concern the following issues: the level of participation of both genders due to their social roles; the influence of television type (commercial versus non-commercial) on displaying or ranking the position of social activists; the dynamics of social changes in the indicated time periods and its possible impact on the level of participation. The collected empirical material allowed the author to illustrate the extent of gender divisions, areas of the public sphere determined patriarchally, the power of the ideological assumptions (implementation of the mission) in the promotion of equality policy.

The collective work by Marta Warat, Ewa Krzaklewska and Krystyna Slany *The quality of life of older women from the perspective of gender equality* concerns the key to the existence of civil society, the idea of gender equality. This equality – in the Authors' opinion – means "equal rights, equal opportunities and equal treatment of women and men in all spheres of life, including equal access to economic resources, education, work, health services, social relations, independence and decision-making, regardless of age." The considerations undertaken focus on the population of women over 60 and concern selected dimensions of the quality of life assessment (using the Gender Equality Study of Quality of Life Scale, the following can be indicated: somatic, psychological, social, financial, infrastructure, satisfaction). In the considerations taken up, the authors take into account intra-family relationships in the old age, they also pay special attention to the economic situation of older women, which is a consequence of previously gained experience in the labor market. The analysis is the result of a representative survey conducted as part of the project "Gender equality and the quality of life. The role of gender equality in development in Europe on the example of Poland and Norway" (GEQ).

In the article *Misconception of Albinism (Causes and Curses): Implication on Women with Albinism. Invisibility in Public Health Care Centers in Nigeria*, Adediran Daniel Ikuomola describes the complicated social situation of Nigerian women who are affected by albinism. Although albinism is the result of genetic anomalies, the Nigerian community is often guided by superstitions or myths about its causes and effects, and consequently stigmatizes the albino community. The mechanism of marking and exclusion causes albinos to be persecuted, mutilated, killed. The author distinguishes a number of false opinions and misleading and harmful cultural narratives that result in the marginalization of these women and make them invisible in public healthcare centers. Adediran Daniel Ikuomola points to limited access to modern medical services, but also to many destructive environmental influences

resulting from fixed collective ideas and the unjustified need to cultivate archaic traditions. Based on individual in-depth interviews and discussions in focus groups conducted among doctors, and above all among people affected by albinism, the author visualizes the significant influence of morality and stereotypes connected with the perception and assessment of albinos – as beings “portraying evil and death”. Changing the existing reality (by including these women in the public sphere, giving them due respect and care, implementing medical assistance programs) requires proper and effective involvement of civil society in the process of negating irrational beliefs and transforming negative emotions.

Next article by Wojciech Dadak – *A woman as a subject of regulations regarding the position of participants in criminal proceedings in the light of substantive and procedural criminal law and executive criminal law* – is legal in nature and raises a particularly important issue of sex status in law. The author, pointing to the phrase expressed in art. 31 paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Poland, the principle of equality, emphasizes that everyone, regardless of gender, has the right to equal treatment by public authorities. Regulations in the scope of preparatory and court proceedings do not generally provide additional (other) solutions related to the special status of male or female. Therefore, women’s rights are protected to the same extent as men’s rights, which is a consequence of the application of relevant laws that protect the rights of all entities participating in criminal proceedings in the role prescribed by law. Nevertheless, as the author emphasizes, in a situation where the process roles depend on social or biological roles or directly stem from them, the omission of these dependencies may lead to a woman being in a worse position towards a man, which at the same time violates the constitutional principle of equality. Sex can therefore be a relevant feature that differentiates the rights of entities, for there are cases where the norms of criminal law make the scope of rights and obligations of addressees of these norms dependent on sex. It should be emphasized that the legislator provided such solutions only to women – when there are primarily or only women in a given procedural role.

A continuation of the legal approach to the issues being discussed is the review work of Tomasz Cyrol entitled *Women’s rights in the light of selected legal norms and judicial decisions*. The article presents examples of legal norms in force in Poland and rulings of the Constitutional Tribunal, the Supreme Court and common courts in which intersexual differences were taken into account and exposed. On this basis, he shows that different treatment of men and women does not mean unfair treatment, but confirms the values that underlie the formation of social and legal norms. Tomasz Cyrol emphasizes that equality before the law does not always mean identical treatment of both sexes, because biological and socio-cultural differences cause a clear division of powers – including in order to provide special care and health protection for pregnant women or stem from the role and status of the mother (both before and after the birth of the child).

Wanda Krauze in an article *Sharing a Voice in the Discussion on Women in Thriving and Impact*, takes an important voice in the discussion on the situation of women in a civil society and the labor market. The author points out that the status of women in many social organizations is gradually increasing, but the pace of

promotion (vertical mobility up) is much slower than in men. Referring to research reports, it can be noted that the participation of women in the workforce is not equal to the participation of men, especially in terms of leading and leadership. Despite numerous institutional and non-institutional changes, the barriers to promotion are still visible and resistant to change, however – as the author suggests – it would be abusive to claim that women do not have an equal voice in the public sphere. Wanda Krauze identifies factors that accelerate and hinder women's achievement of strategic economic and socio-political positions. In her considerations, she takes into account not only the workplace, but also the economic sphere and civil society, thereby initiating a broad debate about the current social status of women and the prospects for raising it.

The political work of Małgorzata Kmak and Łukasz Zweifel describes the emancipation of women in the Netherlands, combined with the process of increased participation in building the civic sector. The case of the Netherlands seems particularly interesting, especially if it is a comparative prism for the countries of Central and Eastern Europe. This is mainly due to the fact that the Kingdom of the Netherlands until the end of the 1960s was considered a very conservative and patriarchal country. Only in the wake of the progressive modernization and dynamic socio-cultural changes (the emergence of the middle class, the enrichment of the population, the transformation of the normative system - tantamount to abandoning materialistic values in favor of postmaterialism) began to question the traditional image of both sexes. The authors – describing Dutch women fight for social, political and economic rights from the end of the second half of the nineteenth century to the present – show to what extent three waves of feminism influenced the creation and development of civil society in the Netherlands. The evidence leads to a general reflection that the policy of state institutions, international cooperation, the activities of non-governmental organizations, the quality of social assistance and social services, the development of science and technology, relate proportionally to the state of civil society and decide what place women occupy in it.

The volume ends with an article by Mateusz Szast entitled *The participation of women in the third sector in Poland*. It is in a way a clasp that links the whole, because it thematically corresponds with the opening text of the volume. The author, starting from the preliminary definition of the third sector, asks about the role and rank of women operating within the framework of Polish NGOs. With reference to statistics showing the percentage of engaged and active citizens, Mateusz Szast tries to determine the degree and scope of feminisation of NGOs and indicates the main areas, branches and profile of women's activities. As a result, it obtains a quantitative and qualitative overview of the volitional and unpaid participation of women in the Polish civic sector.

The collected texts refer directly and broadly to the issues raised in the title of the volume – Women in civil society: place, role, status. Certainly, they bring an original reflection on the presence of women in the public sphere, shed new light on their place in the modern civil society, show areas of women's activity and commitment, and also diagnose current problems faced by modern women. Undertaking this problem is necessary for a chance to succeed in creating a society of equality,

openness, democracy, pluralism, respect for the rights of all citizens regardless of gender, age, origin, race, religion, degree (in) disability, sexual orientation, ownership status, etc. Therefore, I would like to thank the authors for the effort put in the demanding process of creating articles, for the desire to include their research and deliberations into the trend developed in the journal – thanks to which it has become an important and interesting reading. Separate thanks go to Dear Reviewers, who undertook the task of thorough and substantive analysis of individual texts.